

JAN ŁOBODA

POLSKÁ GEOGRAFIE NA PRAHU NOVÉHO MILÉNIA

J. Łoboda: *Polish geography at the beginning of the new millenium.* – Geografie – Sborník ČGS, 109, 4, pp. 314–327 (2004). – The article presents the state of Polish geography at the beginning of the new millennium, including its main research issues, research approaches, preferred scientific methods, the most crucial dilemmas as well as theoretical and methodological issues. Contemporary trends in the development of geography, applications of results of geographical research both in Poland and worldwide and an evaluation of modern geography as compared with other disciplines are also addressed. On this background, the most important weaknesses, opportunities and threats of the contemporary Polish geography, and its position in the global geography are presented. The article also highlights other scientific disciplines, which geography should become most closely linked scientifically with. Main research areas to be preferably developed in the Polish geography are presented in the final part of the paper. The results presented are based on an anonymous survey, conducted in May–September 2001.

KEY WORDS: Polish and world geography – state and perspectives – geographic centres – opinions of geographers.

1. Úvod

Dotazníkového šetření se účastnilo 127 osob ze všech větších geografických středisek v Polsku. Vzorek byl vybrán cestou stratifikovaného náhodného výběru. To znamená, že podskupiny z jednotlivých vrstev (středisek) byly vylosovány tak, aby poměr četnosti představitelů každé podskupiny k četnosti celého vzorku byl funkcí odpovídajících skupin vyjadřující poměr k celé populaci – tzn. k celkovému počtu geografů zabývajících se výzkumem nebo výukou, což bylo ve zkoumaném období asi 1 050 osob. Výsledkem byla analýza dotazníků připadajících na jednotlivá geografická pracoviště.

Dotazník byl rozeslán děkanům fakult, případně ředitelům geografických institutů na vysokých školách různého typu a dalších geografických pracovišť, jako např. ústavů Polské akademie věd. Ti rozdali dotazníky pracovníkům tak, aby byly zastoupeny různé skupiny zaměstnanců jednotlivých vnitřních jednotek zkoumaného pracoviště. Jen výjimečně byly některé vysoké školy vyloučeny – zejména ty, ze kterých nepřišlo dostatečné množství údajů.

Mezi geografů, kteří se zúčastnili šetření, bylo nejvíce doktorů (60 osob), byla to téměř polovina celého analyzovaného vzorku. Další skupinu tvořili řádní profesori – pětina zkoumaného vzorku (23 osob) a mimořádní profesori – také přibližně pětina (21 osob). Habilitovaných doktorů bylo 7 a magistrů 15.

Z celkového počtu 127 respondentů jich bylo nejvíce z univerzit (104), dále z vysokých škol pedagogických (15) a pouze 8 geografů reprezentovalo ústavu Polské akademie věd.

Výzkum nebyl zaměřen na prostorový vývoj geografie v Polsku, který byl již popsán v analýze regionálního rozmístění vědy (Chojnicki, Czyż 1997; 2000), ani na otázky zaměřené na mladé vědecko-pedagogické pracovníky v oboru

geografie v Polsku (Czyż 1998) ani na vývoj počtu vědecko-pedagogických pracovníků v oboru geografie a vazeb vysokoškolských pracovišť v procesu jejich vzdělávání v letech 1990–2000 (Czyż 2002). Přesto provedené dotazníkové šetření odhalilo do jisté míry i regionální preference v otázkách územní specifiky geografie v jednotlivých polských geografických střediscích.

Hlavním cílem provedeného výzkumu byl pokus o popis současného stavu a perspektiv geografie samotnými geografy.

2. Vymezení výzkumu

Problémové okruhy geografie byly zastoupeny: fyzickou geografii – ke které se hlásilo přes polovinu dotazovaných (67 osob), z toho 24 samostatných¹ a 43 ostatních pracovníků, a geografii člověka v širším smyslu – 54 osob, z toho 24 samostatných a 30 ostatních geografů. Kartografií se aktivně zabývalo 6 osob z výzkumného vzorku, z toho 2 samostatní vědeckí pracovníci. Fyzickou geografii častěji reprezentovali geografové z univerzit, zatímco geografii člověka se častěji zabývali geografové z vysokých škol pedagogických a z akademie věd. Mimořádný rozptyl geografických oborů se vyskytoval jak u samostatných, tak i ostatních odborných pracovníků.

Nejvíce dotazovaných ze zkoumaného vzorku se zabývalo geomorfologií (27 osob), na druhém místě byla zastoupena hydrologie (17 osob), na třetím až čtvrtém (po 13 osobách) klimatologie s meteorologií a geografie sídel a městských systémů, dále pak politická geografie (9 osob). Rozhodně nejvíce dotazovaných profesorů se aktivně zabývalo geomorfologickým výzkumem (10 osob) a výzkumem geografie měst a sídelních systémů (8 osob). Z ostatních pracovníků nejpočetnější skupinu také tvořili geomorfologové (17), následovaní hydrology (12), meteorology a klimatology (9) a odborníky na dálkový průzkum Země a GIS (6 osob). Sociálněekonomičtí geografové zastupovali zhruba rovnoměrně 14 vědeckých disciplín, fyzičtí geografové 9 a regionální geografové, kartografové (včetně těch, kteří se zabývají GIS) a didaktici geografie ostatní. Tato struktura respondentů odpovídá přibližně skutečnému rozmístění vědeckého potenciálu v polské geografii na akademické půdě.

3. Preferované vědecké přístupy

Stanovení spojitě objektové koncepce geografie není snadné (Kukliński 1987; 1996). Geografie je totiž vědeckou disciplínou, která se zformovala v oblasti styku přírodních a sociálněekonomických (případně humanistických) věd. V důsledku toho vznikly velmi různorodé výzkumné domény, problémy a metody, vlastní různým výzkumným přístupům soudobé geografie (Chojnicki 2000). Provedené šetření se proto nutně muselo omezit na vymezení základních vědeckých přístupů, které v naší současné geografii převládají, a na popis jejich projevů.

V Polsku je nepochybně nejčastěji deklarován objektivní přístup, vztahující se na výzkum souborů objektů, vlastností a vzájemných vztahů procesů na ně navazujících. Tento přístup v dotaznících uvedlo jako hlavní 124 dotazovaných osob – z toho 49 samostatných vědeckých pracovníků. Druhou příčku

¹ V Polské terminologii „samostatný vědecký pracovník“ znamená, že má minimálně habilitaci, tzn. v české terminologii je to ekvivalent docenta nebo profesora (pozn. překladatele).

obsadil metodický přístup, ke kterému se přihlásilo 91 dotazovaných geografů – z toho 40 samostatných, a na třetím místě se ocitli stoupenci subjektivního přístupu – šlo celkem o 24 osob, z toho 7 samostatných vědeckých pracovníků.

V rámci objektivního přístupu byl nejčastěji zmiňován výzkum prostorových procesů (45 osob, převážně mladších geografů), dále výzkum vztahů v přírodním prostředí (36 osob, z toho 16 samostatných) a zkoumání fyzicko-geografických procesů, vedoucích ke vzniku různých forem zemského povrchu (25 dotazovaných, 11 z nich byli samostatní vědeckí pracovníci). Část dotazovaných (11 osob, z toho 4 samostatní), nespecifikovala v čem podle nich objektivní přístup spočívá, přestože se k němu přihlásila.

Skupina geografů zaměřená na metodický přístup byla velmi různorodá. Převládaly v ní osoby preferující využití v geografické vědecké práci kartografických metod a metod GIS (27 osob, z toho 11 samostatných), na druhém místě to byly statistické a taxonomické metody (18 osob, především mladých), a na třetím až čtvrtém místě se objevil výzkum jevů a jejich proměny v čase a prostoru a metodický přístup odvozený od typu zkoumaného problému (každý z nich uvedlo 8 osob bez rozlišení profesionální úrovně). V rámci tohoto aspektu byl často respondenty deklarován taky analytický přístup bez přesnějšího určení (7 osob), empirické ověřování modelů a terénní výzkum (po 5 osobách), testování vědeckých hypotéz a přizpůsobování teoretických koncepcí (po 4 osoby).

Subjektivní přístup se objevil ve výzkumu podmíněnosti přírodních procesů (8 osob, převážně mladých), ve zkoumání lidských pospolitostí a vztahů člověk – prostor (5 osob, převážně nesamostatných geografů) a v hledání vlastních řešení v oblasti dotyku různých vědeckých disciplín (4 osoby). 7 osob, které uvedly tento přístup, svůj názor blíže nevysvětlilo.

Objektivní přístup je protikladem subjektivního přístupu, který uznává, že geografie je to, co dělají geografové. K tomu je však nutno určit kdo je geografem a jaké má vědecké kompetence a to znamená návrat k objektivnímu přístupu. V souvislosti s tímto vymezením je třeba podle Chojnického (1999) uvést, že základem odlišnosti každé vědecké disciplíny – a tedy i geografie – není jen její obor, ale také problematika a metody, přičemž samotný obor se může měnit zároveň s vývojem disciplíny.

4. Preferované vědecké metody

V polské literatuře dosud neexistuje kompletní zpracování metod geografického výzkumu. Dosavadní publikace na toto téma jsou neúplné a obvykle se omezují na dílčí vědecké problémy bez hodnocení adekvátnosti použití metod ve vztahu k analyzovaným otázkám. Pozitivní výjimku tvoří v poslední době souborná práce pod vedením Rogackého (2002), která kriticky hodnotí možnosti a omezení současných geografických metod.

Výsledky našeho výzkumu směřujícího k určení preferovaných metod současné polské geografie potvrzují, že nejoblíbenější jsou výzkumy v terénu – přihlásil se k nim každý druhý dotazovaný. V této skupině převládali mladí geografové, především z univerzit a pedagogických vysokých škol. Stejně vysokou popularitu zaznamenaly statistické metody a na třetím místě kartografické metody, které používají stejnou měrou tak starší, jak i mladší geografové. Vysoké ohodnocení (50 osob) získaly metody popsané jako „analytické“, bez přesnějšího určení jejich vlastností. Na dalších místech se objevily

dálkový průzkum a GIS (22), vysvětlující popis a kvantitativní a laboratorní metody (shodně po 13 osobách). Další místa obsadily modely (9), experimenty (8) a různé metody regionalizace (6).

5. Dilemata a teoreticko – metodologické otázky současné geografie

Otevřená forma těchto otázek v dotazníku přinesla zajímavé výsledky v podobě širokého problémového spektra určení toho, co polští geografové považují za dilema. Je to způsobeno mj. i nejasností samotného termínu „dilema“, který není v geografii přesně definován. Lze předpokládat, že to obecně znamená způsob uvažování (konstruktivní nebo destruktivní), který můžeme vztáhnout k objektivnímu nebo subjektivnímu vymezení geografie. Zjištění, co dotazovaní chápali pod pojmy „dilema“ a „teoreticko-metodologické problémy“, umožnilo seskupení jejich odpovědí do 16 kategorií – zvláště pro polskou a zvláště pro světovou geografii.

Každý třetí respondent (43 osob) považoval za nejdůležitější problém současné polské geografie to, že neexistuje jasně určený předmět geografického výzkumu, přičemž se mnozí zabývali otázkou: zkoumat detaily nebo tvořit syntézy? Tento přístup je typický zároveň pro starší, jak i mladší generaci geografů, i když je častější u starších. Tento problém byl také nejčastěji uváděn i jako problém světové geografie.

Na druhém místě (32 osob) dotazovaní uvedli roztříštění geografie a přetrvávající výrazné rozštěpení na fyzickou a sociálněekonomickou geografii. Tento postoj zaujalo dvakrát více samostatných pracovníků v poměru k ostatním, a to jak při charakteristice polské, tak i světové geografie.

Na třetím místě (27 osob) se objevilo volání po vzniku metodologie a nových teoretických koncepcí adekvátnějších současnému stavu světa, např. komplexní teorie sociálněekonomického prostoru. Tento názor zastávali respondenti všech věkových kategorií a bez ohledu na to, kde pracují.

Čtvrté místo (19 osob) obsadily názory, že geografie příliš čerpá z jiných věd a je v ní příliš málo „čisté geografie“. To uváděli hlavně mladí geografové, převážně z univerzit. Podobný postoj deklarovali stoupenci názorů (18 osob), že geografie má slabé teoretické základy – převážně to uváděli starší geografové a ti (16 osob), kteří poukazovali na malou využitelnost geografického výzkumu v praxi – to byli naopak nejčastěji mladí geografové.

Výtka, že se geografie málo věnuje geografickému prostředí se objevila na sedmém místě (14 osob), a to jak mezi staršími, tak i mladšími geografy, a stejně tak v hodnocení polské, jak i světové geografie. Na dalším, osmém, místě se objevil názor (9 osob), že v geografické vědecké práci příliš často používáme modely a naše disciplína je nadměrně matematizována – tento názor převládá v univerzitním prostředí. Dalších osm teoretických problémů v pořadí podle klesajícího významu tvořily následující otázky:

- viditelné vytlačování geografie z oblasti jejího zájmu jinými vědami a nedostatek nových inspirujících témat ve většině nových vědeckých projektů (po 9 osobách)
- nutnost rozšíření využitelnosti geografického výzkumu (8 osob)
- příliš málo interdisciplinárních výzkumných úkolů
- uzavřenost oboru – kontakty mezi geografy z různých zemí jsou sporadické a často neexistují vůbec
- chybějící terminologický soulad (v rámci stejného oboru)
- slabá úroveň výuky geografie (na všech úrovních škol)

– anglosaská megalomanie

Ve vyhodnocení této části je vidět, že existuje značná shoda názorů představitelů mladší i starší generace polských geografů a podobné hodnocení polské i světové geografie. Nepotvrzuje to však Science Citation Index (Kozłowski 1994).

6. Současné vývojové tendence geografie (mezi teorií a praxí)

Protože chybí objektivní kritéria pro hodnocení možností určení jednoznačných vývojových tendencí geografie, ve spektru geografie jako věda (teoretická věda na jedné a praktická věda na druhé straně), byla pro určení míry aplikovatelnosti naší disciplíny navržena škála hodnocení od 1 do 10, a to zvláště pro vyhodnocení polské a zvláště světové geografie.

Vývojové tendence v tomto kontextu, a to jak v generačním měřítku, tak i ve vztahu Polsko a svět, se ukázaly shodné, tzn. oscilující v průměru mezi 5,2 a 5,5 ve všeobecném měřítku, přičemž druhé z uvedených čísel vyjadřuje výraznější hodnocení polské geografie jako teoretické vědy. Podobný rozptyl se vyskytl jak u samostatných vědeckých pracovníků (5,1 – 5,3), tak i u ostatních (5,3 – 5,6), kteří shodně potvrzovali převahu teoretického směru. Nejvýrazněji byla tato tendence vidět u geografů z univerzit: Jagellonské (Kraków), Mickiewiczovy (Poznaň), Kopernikovy (Toruň), Marie Curie-Skłodowské (Lublin) a z Pomořanské vysoké školy pedagogické.

Respondenti uvedli také celou řadu připomínek, které se týkaly: nutnosti posílit využití geografického výzkumu (8 osob), věnování větší pozornosti použití techniky GIS (7 osob), potřebě prognóz budoucích změn prostředí (3 osoby), rozvoje výzkumu interdisciplinárních a regionálních problémů, rozšíření oblasti výzkumu a intenzifikace použití kvantitativních metod, obnovení politické geografie.

Z těchto připomínek lze těžko jednoznačně určit převládající rozvojové tendence geografie, ale vnímání jistého „vychýlení“ vývoje stejně tak polské, jak i světové geografie směrem k teorii se zdá být přehnaně optimistické.

7. Využití výsledků geografických výzkumů v Polsku i ve světě

Dalším velmi obtížně vyhodnotitelným problémem je využitelnost výsledků geografických prací v Polsku i v zahraničí (Werwicki 1994; Kozłowski 1994; Kamiński 1996). Náš pokus hodnocení tohoto aspektu byl založen na bodovací metodě, při níž škála od 1 do 5 bodů vyjadřovala úroveň aplikovatelnosti výsledků. Bylo navrženo pět hlavních sfér, v rámci kterých bylo možné odhadovat použitelnost geografických znalostí, tzn. vzdělání, hospodářství, společnost, ochrana přírody, prognózování vývoje, případně jiné oblasti.

Vyhodnocení dotazů ukázalo mezi jinými, že: nejlepší využití výsledků geografického výzkumu v Polsku lze seřadit do posloupnosti:

1. Vzdělání v širším smyslu (3,2 bodů), ochrana prostředí a prognóza vývoje (2,9), hospodářství (2,5) a nejméně společnost (2,3). Ve světě byly vyhodnoceny jako nejlépe využitelné geografické výsledky v pořadí: ochrana prostředí (3,5), prognózování vývoje (3,4), vzdělání (3,2), hospodářství (3,1) a nejméně stejně jako v Polsku – obecně pojímaná společnost.
2. Samostatní pracovníci častěji uváděli lepší využití geografických znalostí ve světě než v Polsku, ale vyhodnocení úrovně jejich využití mladšími geo-

grafy bylo vyšší, než v případě profesorů. Vyšší úroveň aplikovatelnosti přisouvali geografii univerzitní geografové a geografové z Polské akademie věd než geografové z pedagogických vysokých škol.

8. Postavení současné geografie ve vztahu k jiným vědeckým disciplínám

Pro vyhodnocení postavení současné geografie ve vztahu k jiným disciplínám jsme použili bodovou škálu od 0 – pro vědy nejméně rozvinuté, do 10 – pro vědy uznávané za nejrozvinutější. Vyhodnocení bylo provedeno zvlášť z teoretického a zvlášť z praktického hlediska. Aby odpovědi mohly být srovnány, byly vypočteny jejich průměrné hodnoty, i když to do jisté míry setřelo extrémní názory, které nebyly výjimečné ani u mladých, ani i u starších geografů na různých pracovištích.

Všeobecně bylo postavení současné polské geografie v teoretické oblasti ve srovnání s jinými vědeckými disciplínami vyhodnoceno v průměru na úrovni 4,4 bodů (z 10 možných), zatímco pozice světové geografie byla vyhodnocena poněkud lépe, na úrovni 5,1 bodů. Téměř stejně ji vyhodnotili geografové z univerzit i z akademie věd, pracovníci akademie dokonce ještě o něco výš – na úrovni 5,4, pokud šlo o vztah světové geografie vůči ostatním disciplínám. Geografové z pedagogických vysokých škol ji vyhodnotili na úrovni 4,9 – a to jak v případě polské tak i světové geografie.

V praktické oblasti byl průměr hodnot pro polskou geografii ve vztahu k jiným vědám rozhodně horší než u předchozí charakteristiky, protože dosáhl pouze 3,5 bodů, zatímco ve světě byla její pozice vyhodnocena výrazně lépe, protože světová geografie dostala 5,3 bodů z 10 možných díky tomu, že světová geografie byla častěji hodnocena jako věda blížící se k nejrozvinutějším.

Nejvýše vyhodnotili polskou teoretickou geografii geografové z Toruně, Wrocławu, Poznaně, ze Slezska, ze Štětína a Kielc a nejnižše geografové z Łodzi, Lublina a Gdańska. Z praktického hlediska byla naše disciplína nejlépe hodnocena (ve srovnání s jinými vědami) geografy z Wrocławu a Štětína a nejnižše geografy z Łodzi, Lublina a Gdańska. Geografie ve světě byla nejlépe vyhodnocena geografy z Krakova, Wrocławu, Toruně, Sosnowce a Varšavy a nejhůře w Łodzi, Lublinu a Gdańsku.

Závěry této části šetření nejsou pro geografy příliš lichotivé, protože polská i světová geografie je podle nich častěji zařazována k vědám méně rozvinutým, i když světová geografie je hodnocena nepatrně lépe.

9. Analýza SWOT polské geografie

Jedním z nejdůležitějších problémů současné geografie je zjištění jejich slabých stránek, příležitostí a ohrožení, obsažených jak v samotné vědě, tak i mimo ni.

9. 1. Slabé stránky

Geografové mají velice různorodé názory nejen na současnou pozici své disciplíny, ale i na její slabé stránky, příležitosti a s tím spojená ohrožení, a to jak v Polsku, tak i ve světě. Respondenti vyjmenovali 30 významnějších slabých stránek, které je možno seřadit podle významu takto:

- za největší slabou stránku bylo považováno nedostatečné využití geografických výsledků v praxi, při současně velmi malém počtu praktických studií
 - na tuto slabou stránku upozornilo 39 osob, převážně mladších geografů, hlavně z univerzit (31) v Poznani, Varšavě, Wrocławu, Toruni, Lublinu a v Sosnowci a z vysokých škol pedagogických (6)
- téměř stejnou pozici obsadily nedostatečné teoretické základy geografie
 - tento názor zastávalo 32 geografů, taky převážně mladších – z Wrocławu, Łodzi, Lublina, Varšavy a Štětína
- chybějící geografická lobby a propagace oboru (marketing) je další podstatnou slabou stránkou, na kterou poukázalo 28 osob, stejně tak starších, jak i mladších geografů prakticky ze všech univerzitních středisek
- nedostatečné financování geografie (vědeckých přístrojů, platů, apod.) – tuto slabou stránku uvedlo 24 geografů s výraznou převahou mladších, zejména z univerzitních center v Poznani, Wrocławu, Łodzi, Gdaňsku, Toruni, Sosnowci a Lublinu
- dezintegrace geografie (její dlouhodobé rozštěpení na fyzickou a sociálně-ekonomickou větev) – tuto slabou stránku vnímalo jako důležitou celkem 23 osob, převážně samostatných odborných pracovníků z Varšavy
- špatný systém vzdělávání geografů (vytlačování geografie ze školních osnov, ztráta postavení, apod.) – je závažnou slabou stránkou podle 21 respondentů, převážně mladších, zejména z Varšavy a Łodzi.

Samostatnou skupinu tvoří následující slabé stránky, jejichž závažnost byla obecně vyhodnocena jako nižší: nedostatečná identifikace mnoha geografů se svou vědeckou disciplínou, ztráta samostatnosti geografie a její konzistentnosti jako vědy, nechuť řešit mnohé vědecké problémy a jejich přenechávání ostatním vědám, zánik klasické geografie, zavržení geografických koncepcí, málo interdisciplinarity ve výzkumu, přílišná specializace a atomizace problémů, zúžení výzkumné problematiky, útek od problémů, jejichž řešení je nutné – tyto slabé stránky identifikovalo 19 osob ze všech polských geografických středisek, které převážně nepatřily k samostatným pracovníkům. Stejně tak byla vnímána slabá pozice geografie a geografů ve srovnání s jinými vědami, nedostatečná četnost geografické obce a její nízká úroveň, tzv. „generační mezera“, nedostatek významných osobností a příliš pomalá vědecká kariéra – to uvedlo 15 osob, ve stejné míře samostatných vědeckých pracovníků, jak i ostatních, z velké části z univerzit. Za poslední slabou stránku byla považována chybějící týmová práce a nedostatečná spolupráce mezi geografickými středisky – to si myslelo 14 respondentů zároveň mladých i starších z většiny středisek.

Další slabé stránky uvedl menší počet respondentů (od 1 do 9) a patřily k nim: neschopnost rozeznávat vztahy v prostředí a celkový malý zájem o problémy prostředí, uzavřenost národních geografii, málo syntéz, komplexních a monografických zpracování, nepatrný podíl na mezinárodní vědě a odtržení od ní, potíže v publikování v zahraničních časopisech – mezi jinými z důvodů jazykové bariéry, nedostatečné znalosti informatiky, omezeného přístupu k výsledkům výzkumu a ke světové literatuře, a marginalizace – v důsledku nahodilosti geografického výzkumu, „zkostnatění“ vědeckého geografického prostředí, špatná vnitřní organizace vědy (včetně špatného systému hodnocení KBN²), nevyváženost mezi disciplínami, nedostatečné využití GIS a dalších

² KBN – Komitet Badań Naukowych, Výbor pro vědu a výzkum – je polská instituce rozdělující mj. finanční prostředky na vědecké projekty, odpovídá tedy do jisté míry české GAČR.

nových metod, neznalost mezinárodních programů a nedostatečná mobilita pracovníků vyplývající z omezených možností uzavírat pracovní smlouvy na dobu určitou.

Aniž bychom se zabývali podmíněnostmi uvedených slabých stránek, je zřejmé, že většina z nich je fakticky známá, ale ne na všech geografických pracovištích si je všichni pracovníci dostatečně uvědomují, a neuvědomují si ani to, že řadu z nich mohou odstranit uvnitř dané vysoké školy nebo ústavu sami. Některé z uvedených slabých stránek však nesporně vyžadují další diskusi a hledání řešení v rámci celé geografické obce, protože vyžadují systémové řešení na úrovni celého státu.

9. 2. Příležitosti

Respondenti vyjmenovali 26 příležitostí geografie, které jsou zde seřazeny podle toho, jak často byly uváděny:

- interdisciplinární výzkumné projekty – uvedlo 34 dotazovaných, z toho 11 profesorů převážně z univerzit ve Varšavě, Poznani, Lublinu a Gdaňsku
- zapojení se do řešení ekologických problémů a otázek tvorby prostředí – 31 osob, z toho 16 mladších pracovníků reprezentujících téměř bez výjimky univerzity a vysoké školy pedagogické
- širší využití GIS, dálkového průzkumu Země, informatiky a dalších moderních postupů jak ve výzkumu, tak i ve vzdělání – také 31 osob, ve stejné struktuře jako v předchozím případě
- aplikační směřování výzkumu, zvláště prognózování, územní plánování, turistické využití a další aktivity – 30 osob, většinou mladých geografů z Varšavy, Łodzi a Lublinu
- zkoumání globálních procesů, a to jak přírodních, tak společensko-ekonomických – 24 osoby, rovnoměrně rozdělené na starší a mladší generaci geografů
- rozvoj geografie člověka, zvláště otázek hospodářské transformace, restrukturizace hospodářství a perspektivy Polska a jiných zemí – 22 osob, převážně z mladší generace varšavských a wrocławských geografů
- zdůvodnění užitečnosti geografie za účelem popisu a vysvětlení současných společensko-ekonomických a politických procesů v prostoru – 21 osob, převážně mladých geografů z Poznaně a Varšavy
- rozvoj kontaktů a formování mezinárodních vědeckých týmů – 17 osob, hlavně mladších geografů z Varšavy a Wrocławu
- práce pro potřeby regionálních a lokálních výzkumných úkolů – včetně rozvojových strategií – 15 geografů, hlavně univerzitních
- kvalitnější geografické vzdělání a inovace ve vývoji nových modelů a metod, včetně geografického vzdělání – každý z obou uvedených bodů uvedlo 12 osob z univerzit a vysokých pedagogických škol z Poznaně, Gdaňska a Krakova
- mediální popularizace geografické vědy – 11 osob.

Skupinu zbývajících 14 příležitostí uvedlo v dotaznících méně než 10 osob ze souboru respondentů. Jsou to: lepší využití personálního a intelektuálního potenciálu geografů; zvýšení aktivity posilující prestiž geografů, rozšiřující jejich kompetence, lepší personální politika, větší individuální aktivita v propagování svých možností jako prostorových expertů, apod.; detailní prozkoumání dosud málo známých oblastí (pouště, polární kraje, vesmír); zvětšení významu geografických znalostí v současném hospodářství; týmový výzkum

různých center, včetně výzkumných prací Evropské Unie v souvislosti s členstvím Polska v této organizaci; udržení geografie jako samostatného oboru studia; vysvětlování procesů a nikoli jednotlivých jevů; problémové výzkumy místo regionálních; změna způsobů financování vědy; další specializace anebo odvrácení se od specializace? Pro velký rozptyl uvedených příležitosti nelze jejich hierarchii jednoznačně určit, ale zdá se, že nejvýznamnější z nich jsou jistě ty, které vyjmenovalo více než 10 respondentů, tzn. prvních 12.

9. 3. Ohrožení

Ve srovnání s uvedenými slabými stránkami a příležitostmi roste význam dnešních i budoucích ohrožení, která mohou brzdit další rozvoj polské geografie a mohou mít negativní vliv na její budoucnost. Provedené dotazníkové šetření umožnilo vymezit 25 ohrožení, která podle počtu jejich výskytu v dotaznících lze seřadit takto:

- nejdůležitějším ohrožením je vytlačení geografů z řešení geografických výzkumných problémů představiteli jiných věd – to si myslel každý druhý respondent ze všech akademických středisek v Polsku
- za další ohrožení byla považována marginalizace geografie a geografů ve vědě, špatné postavení geografie a geografů a nedostatečná propagace – to uvedl každý druhý respondent z Varšavy, Poznaně, Wrocławu, Lublina, Gdaňska a Štětína, byli to jak samostatní vědečtí pracovníci, tak i pracovníci dalších vědecko-pedagogických úrovní
- jako podstatné ohrožení byl také vnímán nedostatek financí a technických prostředků, které jsou příčinou degradace geografie – tento názor vyjádřil každý čtvrtý respondent
- omezení geografických znalostí ve školních osnovách a nedostatečná úroveň výuky geografie ve školách (včetně vysokých) – považoval za ohrožení každý čtvrtý respondent
- za nepochybné ohrožení byla považována také špatná personální politika (rigidita struktur, generační mezery, odchody mladých pracovníků, apod.) – to byl názor každého šestého respondenta
- přílišná specializace byla považována za nebezpečnou tendenci každým osmým účastníkem dotazníkového šetření
- nedostatečná využitelnost geografického výzkumu, málo prakticky zaměřených výzkumných projektů, dezintegrace geografie, nízká kvalita publikací a špatná kvalita geografických informací, např. na internetu.

Další ohrožení – už v menší míře – se týkaly: zastaralosti geografie jako vědy, příliš pomalé modernizace jejích metod, přežívání tradičních výzkumných postupů, omezeného množství interdisciplinárních prací, merkantilismus, příliš mnoho úvazků, detailizace a marginalizace výzkumu, mrhání prostředků na nepodstatné výzkumné úkoly, neznalost výsledků celostátních výzkumných úkolů – nemluvě o zahraničí, vzrůstající elitářství, nedostatečná spolupráce mezi geografickými centry, neexistující skutečná kritika a vědecká diskuse, špatná organizace a fungování geografických institucí, přílišná matematizace, informatizace a technizace výzkumů, omezený přístup k pramenům údajům (statistický úřad, meteorologický úřad, apod.), zdvojení výzkumu v důsledku uzavřenosti geografie a nedostatečná spolupráce se zahraničím.

Konečná hierarchie vyjmenovaných ohrožení může být v některých otázkách diskutabilní či sporná, ale je nutno se nad ní zamyslet a rozhodnout se

pro konkrétní opatření v jednotlivých geografických střediscích stejně jako v celé geografické obci.

10. Místo polské geografie v kontextu geografie světové

Vyhodnocení pozice polské geografie v kontextu dalších zemí bylo provedeno v bodové škále od 1 do 5 (1 bod – slabé postavení, 5 velmi silné). Obraz získaný touto cestou je sice subjektivní, ale odhaluje nám alespoň to, jak vidíme vzdálenost polské geografie od geografie v zemích s vysokou úrovní vědy.

Kdybychom za světový průměr vzali 2,5 bodů, pak polská geografie tuto úroveň nepatrně překračuje jak v hodnocení provedeném samostatnými pracovníky (2,8), tak i ostatními (2,7). Nejlépe zhodnotili postavení polské geografie pracovníci vysokých škol pedagogických (3,0), dále univerzit (2,7) a nakonec Polské akademie věd (2,4). Nejvyšší hodnoty polské geografii určily střediska: Krakov, Varšava, Wrocław, Štětín a Łódž.

Toto hodnocení polské geografie však nelze považovat za příliš dobré, což vyplývá mezi jinými z:

- nedostatečného zapojení se polských geografů do světové vědy (měřeného počtem publikací nebo účastí v mezinárodních projektech) – 21 hlasů
- finančních a nejednou i jazykových bariér, které velice často omezují možnosti výzkumné práce a přiměřené prezentace výsledků, což vede k zaostávání – 18 hlasů
- nedostatečné úrovně teoretického a metodologického rozvoje polské geografie
- přílišné nadřazování lokálních výzkumů a s tím spojenou fragmentaci – 4 hlasy
- nedocenení geografie jinými vědci a veřejným míněním (časté spojování geografie s jejím ideologickým charakterem) – 3 hlasy
- vytlačování geografie na okraj vědy jinými vědeckými disciplínami.

Na základě těchto hodnocení je možno položit otázku: se kterými vědami může nebo by geografie měla hledat co nejtěsnější vědecké vztahy, které by ji obohatily a zdynamizovaly?

11. Geografie a jiné vědy

Respondenti již v odpovědích na předchozí otázky upozorňovali na marginalizaci geografie, na její nevalnou pozici a na její vytlačování jinými vědami, jako na jedno z nejdůležitějších ohrožení naší vědecké disciplíny. Jaké vztahy má však geografie s jinými vědami a které z těchto věd mohou významněji ovlivnit její další vývoj?

Z našeho šetření jednoznačně vyplývá, že geografie by měla pěstovat nejtěsnější vztahy s ekonomikou, sociologií a biologií – to uvedl každý druhý respondent, přičemž tyto názory byly nejčastější mezi nesamostatnými pracovníky vysokých škol a akademie věd ve Varšavě, Wrocławu, Krakově a Sosnowci.

Na dalších místech se umístily: ochrana a tvorba prostředí (42 osob), geologie (39), urbanistika, prostorová ekonomika a architektura (39), fyzika/geofyzika (27), chemie/geochemie (26) a historie (21 osob). Menší počty dotazovaných (13 – 14) uvedly ekologii, informatiku a politologii.

V poslední skupině jsou vědy, které uvedlo jen několik respondentů (8 – 1). Jsou to: hydrologie a oceánologie, turismus, kulturologie, technické vědy, pe-

dagogika, archeologie, filozofie, zemědělské vědy, společenské vědy, psychologie, demografie, právo, etnologie, geodesie, management a dokonce tělesná výchova.

Pro tento seznam je příznačný nedostatek přesnějšího vymezení jednotlivých věd a jejich spojování buď s disciplínami nebo s obory. Přesto tyto výsledky potvrzují všeobecný názor, že geografové spolupracují především se společenskými vědami (ekonomie, sociologie a další) a přírodními vědami (biologie, ochrana prostředí, ekologie, geologie a další) a v menší míře s exaktními vědami (fyzika/geofyzika, chemie/geochemie, matematika, statistika) a vědami technickými (urbanistika a architektura). Ostatní vědy se zdají mít v otázce spolupráce s geografii menší význam.

12. Perspektivní směry výzkumu

Dalším důležitým zkoumaným aspektem bylo určení hlavních vědeckých směrů, kterým by se polská geografie na začátku nového milénia měla ubírat. Přestože preference byly často nejasné a mnohoznačně definovány a termíny byly často zavádějící, umožnilo to vymezit 35 hlavních výzkumných směrů budoucnosti. Absolutní prioritu získal směr výzkumu přírodního prostředí, včetně vztahu člověk – prostředí, dále využití země, tvorba krajiny a urbanistická fyziografie (vedlo jej 63 respondentů reprezentující všechna polská geografická centra).

Dalším preferovaným směrem byla ochrana a tvorba prostředí, s ohledem na přírodní zásoby, obnovitelné zdroje energie, udržitelný rozvoj a ekologická politika (vedlo jej 51 osob, z toho třetina samostatných vědeckých pracovníků, především z Toruně, Lublína, Štětína a pracovišť Polské akademie věd). Třetí směr se týkal místního a regionálního výzkumu v nejširším smyslu, včetně strategie rozvoje a tzv. aplikačního výzkumu (40 osob, hlavně z Łodzi a Krakova). Čtvrtý směr se týkal prognózování změn v prostředí, včetně klimatických otázek (31 převážně mladších geografů z Varšavy, Poznaně a Wrocławu). Pátým směrem byl rozvoj GIS a infromatických metod (28 převážně mladších respondentů, hlavně z Wrocławu, Varšavy, Sosnowce a Gdaňska). Výzkum globálních problémů – a to jak fyzicko-geografických tak i sociálně-ekonomicko-geografických a rozvoj územního plánování a výzkumu pro jeho potřeby uvedlo shodně 22 osob ze vzorku dotazovaných. Za osmý směr možného výzkumu dotazovaní určili zkoumání sociálně-ekonomické transformace a jejího vlivu na hospodářství (21 převážně mladších geografů z Poznaně, Gdaňska a Wrocławu).

Další skupinu tvoří směry, které uvedlo jen 17 – 11 osob v následujícím pořadí: otázky vodního hospodářství a hydrologie (17); otázky politické geografie, se zvláštním zřetelem na konflikty (16); hledání nových koncepcí a vědeckých metod (16); problém evropské integrace a jejích důsledků (14); společensko-humanistická problematika (13); různorodost kultur, národní a regionální identita (12); turistické využití území (12); paleogeografie a rekonstrukce proměn prostředí (12); didaktika geografie, včetně ekologického vědomí ve společnosti (11 osob).

Poslední skupinu tvoří směry, které uvedlo méně než 10 dotazovaných osob, a to: modelování fyzických procesů a společenských procesů (9 osob); otázky současné kartografie (8); zkoumání trhu (8); zkoumání měst a otázky obyvatelstva (7); zkoumání prostorového chování obyvatelstva, podniků a institucí (7); problémy trhu práce, výroby potravin a úrovně života (7); proble-

matické oblasti, včetně příhraničních (6); geodemografické otázky (6); oblast služeb (5); využití satelitních snímků a metod dálkového průzkumu Země (5); současné geomorfologické procesy (5); extrémní jevy v přírodě a prostoru (5); vědecké experimenty (5); proměny městských a vesnických sídelních systémů (3); biogeografie a lékařská geografie (2); polární výzkum (2); územní rozdělení včetně fyzicko-geografického rozdělení Polska (1).

V této hierarchii je vidět rozhodující důraz na výzkum přírodního prostředí a prostředí člověka a jejich vzájemných vztahů v co nejširším pojetí. Viditelně preferována jsou strategická studia, a to jak jevů, tak prostorových procesů v různých úrovních: od lokální přes regionální až po globální. Dotazovaní považovali za důležité také zkoumání transformace našeho prostoru, a to jak z hospodářského, tak i ze společenského hlediska. Za neméně důležitý byl považován rozvoj geografických informačních systémů a moderních výzkumných metod.

Pokud jde o preference těchto hlavních směrů, nezdá se, že by se mezi různými geografickými centry v Polsku vyskytovaly viditelné významnější rozdíly. Objevuje se však zřetelný rozdíl mezi názory profesorů a dalších převážně mladších akademických pracovníků, mezi nimiž je více stoupenců nových a pragmatičtějších směrů geografického výzkumu a méně stoupenců tradiční geografické problematiky rozvíjené v minulosti.

13. Závěrečné poznámky

Stav polské geografie a možnosti jejího rozvoje byly v poslední době předmětem celé řady výzkumů a analýz. Tomuto tématu se věnovala i celopolská metodologická konference v Zakopaném: „Polská geografie na prahu třetího tisíciletí“ (Domański, Widacki, red. 1999), na které bylo prodiskutováno mnoho otázek, včetně metodologického statusu geografie, čím se dneska zabývá, k čemu slouží, jaké je její místo a pozice a jak se vyvíjí. Byly hledány nové cesty, kterými by tato věda měla jít, aby se nedostala do područí jiných věd. Byly tam uvedeny také všeobecnější náměty na téma možností a podmínek rozvoje polské geografie.

Na uvedené otázky navázala také konference v Słubicích (2003): „Geografie ve vztahu k problémům současnosti a budoucnosti“, kde byly analyzovány a vyhodnoceny vztahy mezi fyzickou a sociálněekonomickou geografii, místo geografie ve vědě a její vztahy s dalšími vědeckými disciplínami, hlavní problémové okruhy polské geografie, funkce geografie v naší učící se společnosti. Bylo poukázáno také na filozofické základy geografie a nové myšlenky ve světové geografii.

V tomto kontextu se i výsledky našeho výzkumu vztahují ke stavu a perspektivám polské geografie, doplňují naše znalosti, ale neřeší je definitivně. Radu zde uvedených závěrů je třeba ještě prověřit.

Aniž bychom se pouštěli do podrobného hodnocení uvedených otázek, je možno dospět k závěru, že situace polské geografie je do značné míry funkcí situace v celé polské vědě a ta zase vyplývá ze systému organizace a řízení státu a z jeho vědecké a vzdělávací politiky. Perspektivy jejího dalšího vývoje budou do značné míry záviset na překonání uvedených slabých stránek a ohrožení a využití příležitostí, jaké nám dává například univerzální charakter a užitečnost geografických znalostí.

Další nadějí je, že 1. fórum polských geografů, které se sešlo v březnu 2004 v Krakově pod heslem „Geografie na prahu 21. století“ najde výstižnější odpověď na řadu zde uvedených otázek a vymezí širší perspektivy vývoje polské geografie.

Literatura:

- CZYŻ, T. (1998): Młodsza kadra naukowo-dydaktyczna geografów w Polsce, *Przegląd Geograficzny*, 70, č. 3-4, Warszawa, s. 197-214.
- CZYŻ, T. (2002): Rozwój kadry naukowo-dydaktycznej geografów i powiązania ośrodków akademickich w procesie jej kształcenia w Polsce w latach (1970–2000) *Przegląd Geograficzny*, 74, č. 1, s. 3-27.
- DOMAŃSKI, B., WIDACKI, W. (eds.) (1999): Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999. IV, Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- CHOJNICKI, Z. (2000): Perspektywiczne problemy badawcze geografii. In: Kortus, B., Jackowski, A., Krzemień, K. (eds.): *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o człowieku*. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim (1849–1999), V, Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 151-157.
- CHOJNICKI, Z., CZYŻ, T. (1997): *Struktura przestrzenna nauki w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- CHOJNICKI, Z., CZYŻ, T. (2000): Przemiany szkolnictwa wyższego w okresie transformacji w Polsce i jego zróżnicowanie regionalne. In: Parysek, J. J., Rogacki, H. (eds.): *Procesy społeczno-gospodarcze w Polsce w końcu XX wieku*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 35-52.
- KAMIŃSKI, Z. (1996): Organisation of Geographical Sciences in Poland, In: Chojnicki, Z. (ed.): *Contemporary problems of Polish geography*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 145-163.
- KOZŁOWSKI, J. (1994): *Miejsce nauki polskiej w świecie (na podstawie Science Citation Index)*, Komitet Badań Naukowych, Warszawa.
- KUKLIŃSKI, A. (1987): *Przeszłość i przyszłość geografii polskiej. Refleksje i uwagi polemiczne*. Instytut Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Warszawski (strojopis), Warszawa.
- KUKLIŃSKI, A. (ed.) (1996): *Production of Knowledge and Dignity of Science*. European Institute for Regional and Local Development, University of Warsaw, Warszawa.
- ROGACKI, H. (red.) (2002): *Możliwości i organiczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- WERWICKI, A. (1994): *Potencjały naukowe w Polsce w 1990 roku i ich rozmieszczenie*. Zeszyty IG i PZ PAN, 21, Warszawa, s. 37-76.

S u m m a r y

POLISH GEOGRAPHY AT THE BEGINNING OF THE NEW MILLENIUM

The article presents the state of Polish geography at the beginning of the new millennium, including its main research issues, research approaches, preferred scientific methods, the most crucial dilemmas as well as theoretical and methodological issues. Contemporary trends in the development of geography, applications of results of geographical research both in Poland and worldwide and an evaluation of modern geography as compared with other disciplines are also addressed. On this background, the most important weaknesses, opportunities and threats of the contemporary Polish geography, and its position in the global geography are presented. The article also highlights other scientific disciplines, which geography should become most closely linked scientifically with. Main research areas to be preferably developed in the Polish geography are presented in the final part of the paper. The results presented are based on an anonymous survey, conducted in May -September 2001. The survey involved 127 responders chosen on the basis of proportional sampling, who represented all geographical centres in Poland and various categories of employment. Both researchers from the Polish Academy of Sciences as well as faculty members from universities and teacher training colleges were included.

The main conclusions derived from the opinions of the Polish geographers themselves are as follows:

- there is a dominance of object approach in the Polish geography, within which the focus is on object assemblages, their properties, mutual relationships and associated processes
- subject approach is reflected in the focus on controls of environmental processes, in studies of human populations and man -space relationships

- field work is evidently preferred by Polish geographers, followed by statistical and cartographic methods
- a lack of precisely defined research subject has been recognised as the most important problem in the modern Polish geography, including an alternative, either to focus on details or to attempt synthetic approach
- among the development tendencies (i.e. theory against applications) there appears to be a slight tendency towards theoretical developments in both Polish and world geography, although this statement may be questioned
- the results of geographical research are implemented most in education in its broad meaning, environmental protection, development prognosis and economy; the reception of these results by the society in general is perceived as poor and inadequate; in general, the position of Polish modern geography in comparison with other scientific disciplines in the theoretical aspect has been evaluated at 4.4 points (on a 1 (lowest)-10 (highest) scale) and its position in world science is seen at a slightly higher level (5.1 points)
- insufficient application of results of geographical research, along with a weak theoretical base of geography, have been recognised as the key weakness of Polish geography
- the greatest opportunities for the development of geography are interdisciplinary projects; the biggest threat to geography is the incursion of other scientific disciplines into traditional geographical research areas
- assuming the global mean state of geography is 2.5 points on a 1-5 scale, Polish geography is evaluated by both professors (2.8 points) and other geographers (2.7 points) as being marginally above this average
- Polish geography should develop closest links with economy, sociology and biology; - comprehensive evaluation of environment should be the priority research area and encompass man-nature relationships, land use, landscape development and terrain evaluation for planning. In addition, a range of local and regional issues, including development strategies and applied projects should be attempted and developed.

To sum up it can be concluded, without going into details of the above-presented evaluation, that the position and condition of Polish geography reflects, to a great extent, the condition of Polish science as a whole, in turn influenced by the organisation system and management of the state and associated scientific and educational policy.

(Pracoviště autora: Institut geografie a regionálního rozvoje Wrocławské univerzity, pl. Uniwersytecki 1, 50-137 Wrocław, Polsko.)

Do redakce došlo 2. 3. 2004